

Серія: ІСТОРІЯ

Тенденція до „селянізації” збереглася і протягом 1925р. Всього в цьому році в Україні виходило 60-64 друковані органи.

Типологічна характеристика української періодичної преси в 1925р. за тиражем та мовою друку¹⁰

Тип друк. органу	Мова друку і тираж	
Загально-політичні	українські 3 /94700/	російські 7 /119250/
Селянські	22 /181000/	1 /10000/
Комсомольські	3 /15000/	2 /34000/
Професійні	2 /11000/	1 /3000/
Червоноармійські	2 /10500/	
Піонерські	3 /9000/	1 /25000/
Робітничі		7 /158635/
Інші	3 /101800/	2 /16600/

Отже, якщо до тиражу селянських газет додати певну кількість газет суспільно-політичних, які, звичайно, теж поширювалися в селах, то можна зробити висновок, що сільська преса на середину 20-х рр. становила значну частину друкованої продукції України.

Разом з тим ці показники не повинні нас дезорієнтувати відносно повноти задоволення потреб у пресі сільського населення. Як констатувалося в 1926 р. в одній із доповідних записок ДВУ в ЦК КП(б)У: „...Рівновага, що спостерігається у масі передплати між містом і селом, не повинна заводити в оману в тому розумінні, наче ми постачаємо на село досить високу продукцію. Насправді, з 80 т. передплатників 30 т. бере сільська школа, із цієї кількості майже 20 т. припадає на журнали не масового, а керівничого змісту (як „Геть неписьменність”, „Радянська освіта” тощо).

Якщо додати до цього майже 6 т. передплати, що припадає на хати-читальні, тисяч з 7 журналів, що розіслала по селам Окрінспектура, то насправді порівняно наче б то високий відсоток постачання селу треба знизити”¹¹.

Особливі труднощі в постачанні пресою відчувались у селах, віддалених від окружних та районних центрів. В матеріалах РСІ за 1925р. читаємо: „...Пересічно по глухих селах одна газета припадає на 45-50 дворів. Є села, де на 5 дворів 1 газета. По Херсонській окрузі Чаплінському районі – 1 газета на 153 двори...”¹²

Слід також взяти до уваги, що в 1920-х рр. значного поширення набула російська преса. Наприклад, у 1925 р. в Україні розповсюджувалися такі газети: „Правда” в кількості 150 тис. примірників, „Известия” – 100 тис., „Труд”, „Рабочая газета” та інші загальним тиражем 200-250 тис. примірників.¹³ Ринком російських газет були переважно міста. А ті з них, які поширювалися по селах („Крестьянская газета”, „Беднота” та ін.), зовсім не торкалися актуальних питань українського села і тим самим відволікали селянина від дійсності, „...говорили з ним про абстрактні питання, що його не займають...”¹⁴

Отже, в процесі розвитку преси в Україні в I пол. 20-х рр. поряд з позитивними тенденціями (кількісне зростання, розширення масштабів охоплення послугами преси населення, її часткова українізація та інше) мали місце і негативні моменти. Якщо основним недоліком преси в містах було те, що переважали газети та журнали, видруковані російською мовою, то сільська преса в кількісному та якісному відношеннях відставала від міської й не могла виконувати повною мірою ролі поширювача наукових знань та пропагандиста культурних цінностей, яка на неї покладалася.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Животко А. Нариси історії української преси. Курс лекцій. – Подєбради, 1937. – С.104.; ЦДАВО України. - Ф.539. - Оп.1. - Спр. 110. - Арк.. 35-39; 2. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп.20. - Спр. 1779. - Арк.32; 3.

.....
Культурне будівництво в Українській РСР, 1917-1927: Збірник документів і матеріалів.-К.,1986 -С. 217; 4. Преса на Україне. Матеріали Всеукраїнського совещання редакторів – Харьков, 1925. – С.13; 5. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.1977. - Арк.98; 6. Преса на Україне... – С.12; 7. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.1977. - Арк.98; 8. Преса на Україне... – С.13; 9. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.2260. - Арк.61; 10. Там же. - Спр.1977. - Арк.61; 11. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.2261. - Арк.17; 12. ЦДАГО України. - Ф.539. - Оп.3. - Спр.1400. - Арк.58; 13. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.2260. - Арк.61; 14.Преса на Україне... – С.17.

Н.П. Кузьмінець

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Історичний досвід вчить, що стрижнем системи економічних зв'язків між виробництвом і сферою споживання є торгівля. Основне її завдання полягає у доведенні вироблених товарів до споживача. Аналізуючи попит на певні групи товарів на ринку, торгівля впливає на виробництво. В залежності від попиту на товари і його прогнозування виробництво одних товарів скорочується, а інших – збільшується. Таким чином, торгівля забезпечує пріоритет споживача у відносинах «виробництво - споживання».

Торгівля сприяє ефективності економічних зв'язків між підприємствами. На макрорівні вона здійснює зв'язки між сільськогосподарським та промисловим виробництвом у процесі обміну між ними сировиною, напівфабрикатами, засобами виробництва тощо. На мікрорівні торгівля сприяє обміну товарами між групами підприємств добувної та обробної промисловості, між виробниками продукції рослинництва та тваринництва у сільському господарстві.

Торгівля поглиблює та підвищує рівень спеціалізації виробництва окремих регіонів, яка склалась історично. Завдяки торговельним зв'язкам між окремими регіонами України більш повно використовуються можливості виробництва (природні, матеріальні, соціальні) певного регіону.

Торговий обіг неможливий без участі грошей. Саме вони виступають мірилом вартості товару. Від інтенсивності торгівлі залежить інтенсивність грошового обміну не тільки в регіоні, а й у цілому в країні. Разом із тим торгівля є одним з важливих джерел прибутку. Від її функціонування залежить формування бюджетів як місцевих, так і державного. Якість торгівлі впливає на настрої різних верств, багато в чому визначає соціальний клімат у суспільстві. Отже, торгівля має соціальне значення.

Такими є основоположні підходи до визначення ролі торгівлі в системі економічних і соціальних відносин. Нехтування торгівлею, прагнення підмінити її прямим товарообміном між промисловістю і сільським господарством призводить до негативних економічних і політичних наслідків.

Деформація торгівлі і ринкових відносин в Україні розпочалась ще в роки Першої світової війни, яка викликала необхідність перепрофілювання багатьох фабрик і заводів, призвела до згорання виробництва, особливо товарів широкого вжитку, зруйнувала внутрішній ринок, як систему економічних зв'язків між регіонами, негативно позначилась на купівельній спроможності основної маси населення.¹

Після революції, під час громадянської війни і відразу по її завершенню, партія більшовиків, будучи панівною партією, стала втілювати в практичній діяльності все те, що передбачала марксистська теорія соціалізму, зокрема прямий товарообмін між селом і містом, між промисловістю і сільським господарством. Невдача товарообмінних операцій і початок формування внутрішнього ринку в комплексі з іншими політичними і економічними факторами примусили звернути пильну увагу на торгівлю, яка Леніним і комуністичною партією раніше розглядалась як атрибут капіталістичного господарства.

В 1921р. основним важелем побудови соціалістичного суспільства була проголошена нова економічна політика, яка давала повний простір господарській ініціативі, допускала

.....
приватнокапіталістичні елементи в економіці країни. Розвиток різноманітних форм і видів кооперації повинний був, на думку Леніна, привести до утвердження ладу «цивілізованих кооператорів».

Кооперативна торгівля, маючи з боку держави режим найбільшого сприяння, перш за все в кредитній (товарами і грошми) і податковій політиці, повинна була в процесі економічного змагання з приватною торгівлею витіснити її і стати основним видом торгівлі. Державній торгівлі при цьому відводилась роль підмоги кооперативній торгівлі. Торгівля таким чином ставала найважливішим елементом нової економічної політики, яка проводилась в 1921-1928 рр.

Неп, будучи надзвичайно важливим і цікавим періодом в історії радянської держави, привертав велику увагу дослідників на різних етапах розвитку історичної науки. В підсумку склалась розлога історіографія як по непу в цілому, так і по торговельній політиці більшовицького керівництва зокрема.² Значну цінність для дослідження питань розвитку державної, кооперативної і приватної торгівлі в зазначений період мають праці С.В. Кульчицького, А.А.Діланяна, О.А.Піріг, В.В. Лантуха, В.І. Марочка, Т.І.Дерев'янкіна,³ в них досить ґрунтовно показано, що організація торгівлі була однією з центральних проблем непу, розглянуті організація товарообороту в Україні, становлення державної і кооперативної торгівлі, а також процес розробки більшовиками методів обмеження і витіснення приватної торгівлі.

Роблячи висновок про міру вивчення досліджуваної проблеми в історичній літературі, потрібно відзначити насамперед те, що історія становлення державної, кооперативної і особливо приватної торгівлі на Україні і в окремих її регіонах до сьогоднішнього дня все ще не піддавалися глибокому спеціальному дослідженню.

Нині, коли дебатовуються питання про шляхи, методи, темпи переходу від централізованого планування до ринкових відносин, дослідження процесів, пов'язаних з формуванням різних форм торгівлі, набуває не лише наукового, але й практичного значення. Звичайно, ототожнювати проблеми 20-х рр. і початку ХХІ століття не можна, але аналізувати, бачити і використовувати з поправкою на час позитивний досвід, не повторювати помилок минулого у реформуванні сучасної економіки – необхідно.

Початок створення радянської торгівлі припадає на 1921 р. Вона зароджувалася у двох усупільнених формах (державній і кооперативній). Поряд з ними функціонувала і приватновласницька. Дві останні вже мали свою історію. Державна ж торгівля лише створювалася. Пріоритетна роль на даному етапі відводилася більшовиками кооперативній торгівлі. Як бачимо, і в умовах обмеженого відновлення ринкових відносин правляча партія не відмовилась від старої ідеї часів «воєнного комунізму» про організацію розподілу харчових продуктів і товарів першої необхідності через споживчу кооперацію. Точніше, вона намагалася використати цю систему кооперації для торгівлі. Навесні 1922 р. з метою упорядкування торгівлі було визначено розряди торговельних підприємств. У залежності від характеру торгівлі (торгівля з рук, в рундуках і кіосках, магазинах, роздрібна чи оптова торгівля, кількість найманих працівників) вони були поділені спочатку на три, а потім на п'ять категорій.⁴ Торговці, втім як і дрібні виробники, повинні були викупляти патенти і сплачувати прогресивний податок. До середини 20-х років було зроблено значний крок до стаціонарної торгівлі – створена широка мережа магазинів і магазинчиків, які займалися роздрібною торгівлею, де головною фігурою був приватник. Для забезпечення керівництва галуззю був створений Наркомвнуторг.

Вжиті більшовиками заходи сприяли витісненню приватної торгівлі усупільненою торгівлею. Так, якщо питома вага приватної торгівлі в місті і на селі у 1923/24 р. становила 65,3% в роздрібному товарообороті УСРР, то в 1924/25 р. вона зменшилась до 45,9%, натомість частка державної торгівлі збільшилась з 14,3% до 18,1%, а кооперативної – з 20,4% до 36%.⁵

Особливістю періоду було те, що бурхливого зростання набула кооперативна торгівля як на селі, так і в місті. Товарообіг у місті по державній торгівлі збільшився в 1,6, по

кооперативній – в 3,4 рази. Кооперативна торгівля повсюдно витісняла приватну, причому у місті цей процес проходив значно інтенсивніше, ніж на селі. Аналогічні тенденції спостерігалися також у розвитку матеріально-технічної бази торгівлі.⁶ Водночас вдосконалювалася і організація кооперативної торгівлі. У серпні 1921 р. відбувся I з'їзд кооператорів (збори уповноважених) УСРР, на якому були обрані постійні керівні органи споживчої кооперації республіки. Наприкінці того ж року з системи Вукоопспілки виділилася промислова кооперація, а на початку 1922 р. – сільськогосподарська, які утворили самостійні республіканські центри. Вукоопспілка стала республіканським центром тільки споживчої кооперації.

Торговельна діяльність споживчої кооперації в 1921 р. – на початку 1922 р. полягала в розподілі товарів, що надходили за нарядами губернських продовольчих комітетів і Наркомпроду. Наприкінці 1922 р. після скасування карткової системи кооперативні установи переходять до організації відкритої торгівлі.

Заготівлі сільськогосподарських продуктів кооперативні організації здійснювали шляхом товарообмінних операцій. Ці операції вели всі кооперативи і передусім – робітничі, які мали більші і придатніші для обміну товарні фонди. В 1921 р. (до 1 листопада) робітничі кооперативи УСРР реалізували 1,2 млн. пуд. зерна, причому понад 3/4 цієї кількості – шляхом товарообміну. Заготівельні операції за договорами з Наркомпродом і Центроспілкою здійснювали також губспілки, райспілки і Вукоопспілка. У 1921 р. губспілки республіки заготовили 2,5 млн. пуд. хлібопродуктів, 185 тис. пуд. м'яса, 60 тис. пуд. риби та інших продуктів.⁷

28 грудня 1923 р. ЦВК і РНК СРСР видали декрет «Про реорганізацію споживчої кооперації на засадах добровільного членства». Декрет скасовував обов'язкову приписку населення до споживчих товариств і запроваджував добровільний вступ до кооперативів, так само як і вихід з них. Це створювало сприятливі умови для дальшого розвитку споживчої кооперації. В УСРР протягом одного тільки 1923/24 р. кількість споживчих товариств зросла до 1650 кооперативів, а кількість кооперованого населення – на 576 тис.чол.⁸

Водночас із заходами щодо розширення кооперативної торгівлі і встановлення певного контролю за її розвитком формувалася система державної торгівлі. Промислові підприємства державного сектора, шукаючи організаційні форми збуту своєї продукції, створювали спеціальні відділи при трестах, які, з одного боку, торгували продукцією власного виробництва, а з іншого, – забезпечували свої підприємства сировиною. Проте брак спеціальних знань, комерційного досвіду породжував збитковість торгівлі трестів. Останні почали шукати більш досконаліших форм організації збуту товарів. Такою формою стали синдикати, утворені на основі об'єднання відділів збуту трестів. Синдикати займалися лише торговельною діяльністю. З їх організацією трести могли сконцентрувати увагу на проблемах виробництва. Синдикати утворювались на засадах добровільності. Для координації їх діяльності було утворено Всеукраїнське бюро синдикатів. Поступово майже вся державна промисловість збувала свою продукцію через синдикати.

Допускаючи певною мірою ринкові відносини, більшовики змушені були визнати деякі елементи інфраструктури ринку. Зокрема, на початку 20-х років було поновлено роботу бірж, чисельність яких з кожним роком зростала. Якщо у 1923 р. в Україні було зареєстровано 70 бірж, 1924 р. – 100, то у 1926 р. – 114.⁹ У 1922 р. було затверджено примірний статут товарної біржі, а в 1924-1925 рр. було розроблено єдину номенклатуру товарів для котування на товарних біржах. Вони підпорядковувалися комісії по внутрішній торгівлі та обласним і губернським економічним нарадам. Біржі здійснювали контроль за станом товарообігу в республіці. Найбільшими біржами вважалися Харківська та Київська. Їхній обіг дорівнював майже половині обігу всіх бірж України. Контрагентами українських бірж були представники державного кооперативного та приватного секторів економіки. 2/3 біржового обігу у 1922-1923 рр. давали державна промисловість і торгівля. Вони виступали здебільшого продавцями, а представники кооперативної і приватної торгівлі – покупцями.

В умовах лібералізації економічної політики в 20-ті роки було поновлено

.....
функціонування ярмарків. При цьому були збережені традиційні терміни їх функціонування. На Херсонщині, наприклад, з 1 січня по 15 жовтня 1923 р. працювало сім ярмарків. На Поділлі найбільш значущим був Петропавлівський ярмарок у м. Ярмолинці Проскурівського повіту. Тут збереглися чотири кам'яні корпуси, де раніше розташовувалися понад 380 лавок. На Житомирщині у 1923 р. відбулося 64 ярмарки. На Харківщині поновили ярмарки в Ольшанах, Пересічні, Золочеві, Козачій Лопані, Липцях. На них торгували виробами зі шкіри і металу, зерном, борошном, мануфактурою, великою рогатою худобою, кіньми, кустарними виробами.¹⁰ Ярмарки, як і біржі, не лише сприяли розвитку товарообороту, але й полегшували контроль держави за станом внутрішнього ринку.

Підбадьорене економічними успіхами, радянське керівництво здійснило ще декілька кроків в напрямку ринкових відносин. Були зменшені податкові ставки з метою стимулювання виробництва та дрібної торгівлі, розширені можливості оренди і найму робочої сили. Однак ці заходи не дали суттєвого ефекту. Навпаки, починаючи з 1926 р., в торгівлі почали наростати труднощі і протиріччя, причини яких варто шукати не лише в економіці, але й в інших сферах: соціальній, політичній, ідеологічній.

Блага від непу в торгівлі, як і в усій економіці, отримали далеко не всі. Ринковими новаціями в торгівлі була незадоволена значна частина партійного та радянського керівництва, вихована в душі «революційного штурму» і воєнно-комуністичної ідеології, а також службовці апарату держторгівлі, поставлені перед загрозою скорочення. В період непу збільшувалось число безробітних, викликаючи невдоволення тих, хто ризикував поповнити їх лави. Серед непманів теж не було єдності, ремствували ті, хто не особливо був налаштований діяти в умовах жорсткої конкуренції і попав у складні життєві обставини. Особливо важко сприймалося збільшення капіталістичних елементів в торгівлі, посилення майнової диференціації, неприйнятні для райдужних настроїв перших післяреволюційних років. Невдоволеними були ті, хто розраховував на швидке втілення в життя обіцянок, які щедро роздавалися в період революції і перших років непу.

За таких умов партійно-державне керівництво України вбачало єдиний вихід у встановленні повного контролю в торгівлі і утвердженні системи державної торгівлі. З 1924р. розпочався генеральний наступ держави на приватний торговельний капітал. Теоретичною базою цього тиску стали рішення XIII з'їзду РКП(б). В резолюції про торгівлю містився заклик зміцнювати економічні позиції державної та кооперативної торгівлі. Податкова система стала засобом витіснення приватного капіталу. Високі податки, а також погіршення умов кредитування призвели приватника до банкрутства. До того ж у 1923 році виникла криза збуту, основною причиною якої стали фінансові ускладнення промисловості і торгівлі. Кошти держави пішли на хлібозаготівлю, і кредитування промисловості скоротилося. Разом із тим, торгівля теж не мала достатньо фінансів для розвитку: власні кошти були вкладені в товар, державне кредитування було обмежене. Купівельна спроможність населення знизилася. Скоротилися обіги торгівлі. Зменшилася кількість торговельних підприємств.

Таким чином, на середину 20-х років партійне керівництво фактично відмовилось від підтримки приватної торгівлі, зосередивши всю свою увагу на насильницькому впровадженні лише державної і кооперативної торгівлі. Функціонування ж останньої відбувалося в наступні роки під жорстким контролем держави, аби не допустити виникнення на її базі приватного торговельного капіталу.

І все ж, незважаючи на шалений тиск з боку держави, багатоукладна торгівля першої половини 20-х років відіграла важливу роль в економічному житті республіки. Вона пов'язала в один вузол окремі господарські об'єкти України –господарства селян разом із промисловими підприємствами різних регіонів, збільшила надходження грошей до бюджету республіки, забезпечила зв'язок господарства УСРР з економікою інших республік та європейським ринком.

Взагалі, розвиток торговельних відносин в Україні в початковий період нової економічної політики є досить складною і багатогранною проблемою. В даному дослідженні

лише окреслені основні аспекти цього складного соціально-економічного процесу, які вимагають в подальшому більш ретельного аналізу та систематизації. Зокрема, поглибленого вивчення заслуговують такі питання, як функціонування приватної торгівлі, зовнішня торгівля, формування непманської торговельної буржуазії, регіональні аспекти функціонування торгівлі тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія народного господарства Української РСР. У трьох томах, чотирьох книгах.- К.,1983.-Том.I.- С.418-419; 2. Горелик С.М., Малкис А.И. Советская торговля.-Л.1933; Советская торговля за 30 лет.- М.,1937; Ленинское учение о НЕПе и его международное значение.- М., 1973; Поляков Ю.А., Дмитренко В.П., Щербань Н.В. Новая экономическая политика:Разработка и осуществление.- М., 1982; Дмитренко В.П. Торговая политика Советского государства после перехода к НЭПу. 1921-1924 гг.-М., 1971; Архипов В.А., Морозов Л.Ф. Борьба против капиталистических элементов промышленности и торговли. 20-е – начало 30-ых гг.-М.,1978; Трифонов И.Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СССР.-М., 1975; Споживча кооперація України.- К.,1965; Радянська торгівля в Українській РСР.- К.,1971; Хілько В.О., Калачник А.Я. Споживча кооперація та її місце в народному господарстві - К.,1973; 3. Кульчицький С.В. УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.).- К.,1995; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1933). – К., 1999; Диланян А.А. Проблемы регулирования рыночных отношений в условиях НЭПа. 1921-1927. – К., 1992; Пиріг О.А. НЕП: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001; Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. – Х., 1992; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995; Деревянкин Т.И., Толстов Р.Д. НЭП и рыночные отношения (На материалах Украины).- К., 1991; 4. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины – 1922. - №11. – Ст.187; 5.Радянська торгівля УРСР: Стат. довідник. – К., 1936. – С.204-205; 6. Там само. – С.101; 7. Споживча кооперація Української РСР. 1917-1967. – К., 1967. – С.38; 8. Історія народного господарства Української РСР. У 3 томах, 4 книгах. – К., 1984. – Т.2.-С.202; 9. Пиріг О.А. НЕП: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001. – С.211; 10. Там само. – С.217.

П.С.Григорчук

СІЛЬСЬКІ РАДИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ В 20-І РОКИ ХХ СТ.

В сучасних умовах розвитку міжнаціональних відносин і розв'язання проблем, які виникають у зв'язку з цим, особливої актуальності, на наш погляд, набуває ретельне вивчення досвіду розв'язання проблем національних меншин у різних регіонах країни, особливостей функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць, діяльність державних органів по забезпеченню соціально-економічного і національно-культурного розвитку національних меншин, зокрема польського, німецького, єврейського, російського населення, в Україні в 20-ті роки ХХ ст.

Важливу роль у розв'язанні національного питання в республіці відігравали спеціальні органи державної влади, що створювалися на початку 20-х років і проводили роботу серед національних меншин. Одним із таких органів державної влади в Україні був Відділ національних меншин при Наркоматі внутрішніх справ УСРР (НКВС), створений Постановою Президії ВУЦВК від 13 квітня 1921 р. Невдовзі після цього постановою ВУЦВК від 25 жовтня 1922 року було прийняте Положення про Відділ нацменшин, в якому визначалася структура та компетенція відділу¹. В сферу діяльності Відділу входило вивчення господарського і культурного розвитку національних меншин, що проживали на території України. Він брав участь у створенні перших законодавчих актів, що торкалися життя національних меншин, налагоджував діяльність місцевого апарату, розпочав роботу по обліку і землевлаштуванню нацменшин тощо. Відповідно до Положення при Відділі національних меншин НКВС були створені національні підвідділи, зокрема польський, російський, єврейський, німецький. Але більш-менш значної діяльності, особливо по правовому, економічному та культурному розвитку національних меншин, Відділ розгорнути не зміг. У зв'язку з цим, а також через необхідність проведення поглибленої роботи серед